

Aleksandra Pawlikowska

Sacrum w profanum

Słownictwo religijne
we współczesnej polszczyźnie potocznej

2012
WROCLAW

SCIENTIARUM PRIMITIAE – SERIES PHILOLOGICA

Rada naukowa

Krzysztof Huszcza (przewodniczący)
Bożena Koredczuk · Agnieszka Libura · Artur Tworek
Anna Ursulenko · Jakub Wroński · Karol Zieliński

Vol. IV

Aleksandra Pawlikowska
Sacrum w profanum. Słownictwo religijne
we współczesnej polszczyźnie potocznej
Wrocław 2012

Promotor: prof. dr hab. Irena Kamińska-Szmaj

Recenzent: prof. dr hab. Bogdan Walczak

Praca zdobyła pierwszą nagrodę w X edycji ogólnopolskiego
Konkursu o Nagrodę im. Czesława Zgorzelskiego w dziedzinie językoznawstwa

© Copyright by Quaestio and Aleksandra Pawlikowska, Wrocław 2012

ISBN 978-83-62571-33-8
ISSN 2299-4068

Quaestio
www.quaestio.com.pl
tel. (48) 784 614 124, e-mail: biuro@quaestio.com.pl

Spis treści

Wstęp	13
1. Cel i założenia pracy	13
2. Stan badań	14
3. Metodologia	19
4. Metoda i dane	20
5. Struktura pracy	21
I. Sacrum i profanum w języku i kulturze	23
1. Sacrum i profanum w ujęciu antropologii kulturowej oraz religioznawstwa	25
2. Język religijny jako właściwy obszar funkcjonowania słownictwa religijnego	30
2.1. Wyznaczniki języka religijnego	31
2.2. Język religijny w perspektywie komunikacyjnej	37
2.3. Wnioski	39
3. Specyfika i status słownictwa religijnego	40
3.1. Definicje i pola semantyczne słownictwa religijnego	40
3.2. Funkcje i specyficzne cechy słownictwa religijnego	46
4. Profanum w języku. Język potoczny	49
II. Znaczenie wyrazu i procesy zmian semantycznych	55
1. Problem znaczenia w ujęciu współczesnej semantyki	57
1.1. Znaczenie w perspektywie filozofii języka – zarys wybranych teorii	57
1.2. Znaczenie w perspektywie językoznawczej	58
1.2.1. Konotacja	62
1.2.2. Typ racjonalności i punkt widzenia. Profilowanie ..	63
1.2.3. Wartości w języku, w znaczeniu leksemu oraz leksemy jako środki wartościowania	64
1.2.4. Językowy obraz świata	67
2. Procesy zmian znaczeniowych i funkcjonowanie znaczenia ...	68

III. Quasi-religijne wykrzyknienia o funkcjach ekspresywnych ze zdesemantyzowanym komponentem sakralnym	79
1. Charakterystyka ogólna i kwestie terminologiczne	81
2. Charakterystyka formalna wykrzyknień quasi-religijnych	86
2.1. Apostrofy zawierające leksemy <i>Bóg, Jezus, Maria</i> , oraz ich warianty, a także 'nazwy świętych' i 'nazwy miejsc w rzeczywistości transcendentnej'	86
2.2. Wykrzyknienia z członem <i>diabeł</i> i jego wariantami	87
3. Funkcje semantyczne wykrzyknień quasi-religijnych z członami <i>Bóg, Jezus, Maryja</i> i imionami świętych	89
3.1. Wykrzyknienia służące do wyrażania emocji pozytywnych i negatywnych	89
3.2. Wykrzyknienia służące do wyrażania modalności	93
3.3. Wykrzyknienia będące realizacjami gatunków mowy	94
3.3.1. Podziękowania	94
3.3.2. Życzenia	94
3.3.3. Złorzeczenia	95
3.3.4. Zaklinanie	96
4. Funkcje semantyczne wykrzyknień quasi-religijnych z członem <i>diabeł, szatan, czort, diasek</i>	98
4.1. Wykrzyknienia o charakterze przekleństw	98
4.2. Wykrzyknienia w charakterze złorzeczeń	99
4.3. Wykrzyknienia służące do wyrażania modalności	100
5. Uwagi socjolingwistyczne dotyczące wykrzyknień quasi-religijnych	101
6. Wnioski	103
IV. Wyrazy z komponentem sakralnym pełniące funkcję eufemizmów oraz eufemizmy dotyczące sacrum	109
1. Definicja eufemizmu	111
2. Leksemy o prymarnej referencji sakralnej w charakterze eufemizmów	113
2.1. Eufemizmy dotyczące śmierci	113
2.2. Eufemizmy dotyczące sfery nagości i seksualności	116
2.3. Eufemizmy dotyczące nazw zawodów	118
2.4. Eufemizmy dotyczące przekleństw i obraźliwych aktów mowy	123

2.5. Eufemizmy dotyczące wyglądu	125
2.6. Eufemizmy dotyczące nalogów i używek	126
2.7. Inne	127
3. Eufemizmy dotyczące sacrum	129
3.1. Eufemizmy dotyczące Boga, Jezusa i Matki Boskiej	129
3.2. Eufemizmy dotyczące diabła	131
4. Wnioski	132
V. Leksyka religijna w funkcji słownictwa wartościującego	135
1. Uwagi wstępne	137
2. Określenia ogólnowartościujące	140
2.1. Określenia wartościujące pozytywnie	140
2.2. Określenia wartościujące negatywnie	147
3. Słownictwo wartościujące zachowania i postawy	152
3.1. Wyrazy schematycznie wartościujące zachowania i postawy	153
3.1.1. Wyrazy pozytywnie wartościujące	153
3.1.2. Wyrazy negatywnie wartościujące	154
3.2. Wyrazy wartościujące konkretne aspekty zachowań i postaw	159
4. Słownictwo odnoszące się do wartości poznawczych	165
4.1. Pejoratywne nazwy zwolenników odmiennych poglądów	165
4.2. Leksemy określające właściwości intelektualne	167
4.2.1. Określenia pozytywnie wartościujące	167
4.2.2. Określenia negatywnie wartościujące	168
4.3. Nazwy autorytetów poznawczych	170
5. Słownictwo odnoszące się do wartości pragmatycznych	173
5.1. Określenia pozytywnie wartościujące	173
5.2. Określenie negatywnie wartościujące	174
6. Leksemy odnoszące się do wartości witalnych	178
6.1. Leksemy odnoszące się do cierpienia	178
6.2. Leksemy odnoszące się do zagrożenia życia	180
6.2.1. Wyrazy pozytywnie wartościujące	180
6.2.2. Wyrazy negatywnie wartościujące	180
7. Leksemy wartościujące wygląd (odnoszące się do wartości estetycznych)	183
7.1. Wyrazy pozytywnie wartościujące	183
7.2. Wyrazy i wyrażenia negatywnie wartościujące	184

8. Określenia odwołujące się do wartości hedonistycznych	185
8.1. Określenia negatywnie wartościujące	186
9. Wnioski	187
VI. Słownictwo religijne wtórnie desygnujące obiekty ze sfery profanum	193
1. Charakterystyka ogólna	195
2. Wygląd człowieka	197
3. Szkoła i nauczanie	200
3.1. Sytuacje szkolne	200
3.1.1. Jednostki leksykalne denotujące wywiadówkę	200
3.1.2. Określenia sprawdzianów, egzaminów i odpowiedzi ustnych	202
3.1.3. Leksemy nazywające lekcje i wykłady	204
3.1.4. Nazwy odnoszące się do stypendium	205
3.2. Jednostki leksykalne nazywające osoby i przedmioty związane z życiem szkolnym i studenckim	206
3.2.1. Nazwy osób	206
3.2.2. Określenia dotyczące przedmiotów i miejsc związanych ze szkołą	208
4. Reakcje psychiczne	210
5. Przestrzeń	214
6. Rozrywka	217
7. Inne	220
8. Wnioski	225
VII. Struktura kognitywna i językowy obraz pojęć religijnych w języku potocznym	229
1. Uwagi wstępne	231
2. Pojęcia z pola leksykalnego 'nazwy ogólne odnoszące się do wiary'	234
2.1. <i>Religia</i>	234
2.2. <i>Wyznawca</i>	235
3. Struktura pojęć z pola leksykalnego 'istoty najwyższe i wywyższone'	236
3.1. <i>Bóg</i>	236
3.2. <i>Jezus</i>	238
3.3. <i>Maryja</i>	239

3.4. <i>Święty</i>	240
4. Struktura pojęć z pola leksykalnego 'istoty ponadludzkie' ...	242
4.1. <i>Anioł</i>	242
4.2. <i>Antychryst</i>	243
4.3. <i>Cherubin</i>	244
4.4. <i>Diabeł (szatan, lucyfer, bies, czart)</i>	244
4.5. <i>Demon</i>	245
5. Struktura kognitywna pojęć z pola leksykalnego 'nazwy miejsc z rzeczywistości transcendentnej'	247
5.1. <i>Niebo/raj/eden</i>	247
5.2. <i>Czyściec</i>	248
5.3. <i>Piekło</i>	249
6. Pojęcia z pola leksykalnego 'nazwy osób określanych ze względu na wyznawaną religię' i 'nazwy osób określanych ze względu na swój stosunek do wiary'	250
6.1. <i>Chrześcijanin</i>	250
6.3. <i>Heretyk</i>	251
6.4. <i>Kalwin</i>	251
6.5. <i>Neofita</i>	252
6.6. <i>Poganin</i>	252
6.7. <i>Profan</i>	253
6.8. <i>Purytanin</i>	253
6.9. <i>Sekciarz</i>	254
6.10. <i>Satanista</i>	254
7. Pojęcia z pola leksykalnego 'nazwy osób duchownych'	255
7.1. <i>Biskup</i>	255
7.2. <i>Ksiądz</i>	256
7.3. <i>Misjonarz</i>	256
7.4. <i>Papież</i>	257
7.5. <i>Zakonnica</i>	257
7.6. <i>Jezuita</i>	258
8. Pojęcia z pola leksykalnego 'osoby świeckie związane z kultem'	259
9. Pojęcia z pola leksykalnego 'nazwy określające kondycję ludzką i ostateczne przeznaczenie człowieka'	260
9.1. <i>Zbawienie</i>	260
9.2. <i>Grzech</i>	261
9.3. <i>Pokuta</i>	261
9.4. <i>Sąd ostateczny</i>	262

9.5. <i>Apokalipsa</i>	263
9.6. <i>Dusza</i>	263
9.7. <i>Cmentarz</i>	264
9.8. <i>Zmartwychwstanie</i>	265
10. Pojęcia z pola leksykalnego 'źródła mojej wiary'	266
10.1. <i>Biblia</i>	266
10.2. <i>Ewangelia</i>	267
10.3. <i>Dekalog</i>	267
11. Pojęcia z pola leksykalnego 'nazwy związane z kultem'	269
11.1. <i>Kult</i>	269
11.2. <i>Krzyż</i>	270
11.3. <i>Chrzest</i>	271
11.4. <i>Komunia</i>	271
11.5. <i>Kazanie</i>	272
11.6. <i>Litania</i>	272
11.7. <i>Spowiedź</i>	273
11.8. <i>Rytuał</i>	273
11.9. <i>Sakrament i sakramentalny</i>	274
11.10. <i>Pastorał</i>	274
11.11. <i>Błogosławieństwo</i>	274
11.12. <i>Kościół</i>	275
11.13. <i>Ofiara</i>	275
12. Pojęcia z pola leksykalnego 'nazwy obyczajów i obrzędów religijnych'	277
12.1. <i>Gwiazda betlejemka</i>	277
12.2. <i>Post</i>	278
12.5. <i>Odpust</i>	278
12.3. <i>Pogrzeb</i>	279
12.7. <i>Procesja</i>	279
12.4. <i>Kolęda</i>	280
13. Pojęcia z pola leksykalnego 'nazwy związane z dyscypliną kościelną'	281
14. Pojęcia z pola leksykalnego 'wyposażenie świątyni'	282
14.1. <i>Kaplica</i>	282
14.2. <i>Babiniec</i>	282
14.3. <i>Konfesjonal</i>	283
15. Pojęcia z pola leksykalnego 'nazwy świąt'	284
15.1. <i>Święto</i>	284

15.2. <i>Boże Ciało</i>	285
15.3. <i>Gorzkie żale</i>	285
16. Pojęcia z pola semantycznego 'nazwy związane z administracją kościelną'	286
17. Nazwy z pola leksykalnego 'postaci biblijne'	287
17.1. <i>Abraham</i>	287
17.2. <i>Adam</i>	288
17.3. <i>Beniamin</i>	289
17.4. <i>Cham</i>	289
17.5. <i>Ewa</i>	290
17.6. <i>Faryzeusz</i>	290
17.7. <i>Herod</i>	291
17.8. <i>Hiob</i>	291
17.9. <i>Judasz</i>	292
17.10. <i>Lazarz</i>	293
17.11. <i>Mojżesz</i>	293
17.12. <i>Piłat</i>	293
17.13. <i>Tomasz</i>	294
17.14. <i>Salomon</i>	294
18. Nazwy miejsc biblijnych	296
18.1. <i>Armagedon</i>	296
18.2. <i>Golgota</i>	297
18.3. <i>Gehenna</i>	297
18.4. <i>Wieża Babel</i>	297
18.5. <i>Sodoma i Gomora</i>	298
19. Inne (w tym jednostki pochodzenia biblijnego)	299
19.1. <i>Amen</i>	299
19.2. <i>Opętanie</i>	300
19.3. <i>Ogłoszenia parafialne</i>	300
19.4. <i>Potop</i>	301
19.5. <i>Rzeź niewiniątek</i>	301
19.6. <i>Ściana płaczu</i>	302
20. Wnioski	303
Zakończenie	307
Bibliografia	315